

Eko bədii yaradıcılığın kommunikativ təbiətini öyrənən və bu sahədə monumental elmi əsərlərin müəllifidir. "Adı Rozadır" romanı ona dünya şöhrəti gətirdi. Bu romanla o, açıq modernist "eksperimental" əsərlərdən fərqli olaraq neoavanqardçılara sübut etdi ki, fərqli əsərlər də yaratmaq mümkündür. Eko öz romanı ilə Aristotelin "Poetika"sına əsaslanaraq yeni nəzəri fikirlər irəli sürür. O da böyük yunan filosofu kimi demək istəyir ki, incəsənət ilk növbədə insanları öyrətməlidir. Ədəbiyyat əyləncəli olmamalıdır, baxmayaraq ki, orada əyləncəni də görmək mümkündür. Məsələn burasındadır ki, alimlər ədəbiyyatı iki cəbhəyə bölmürlər: ciddi ədəbiyyat və "kütləvi" ədəbiyyat. Bununla, oxucular da iki hissəyə bölünür. Eko göstərir ki, yazıçının borcu oxucunu düzgün istiqamətləndirməkdən ibarətdir. Yazıçı oxucunu biliklərlə təmin etməyi bacarmalıdır. Başqa sözlə, kitab oxucusunu formalaşdırmalıdır. Yazıçı romanı elə yazmalıdır ki, oxucu onu bir neçə dəfə oxumağa təşəbbüs göstərsin və orada özündən bir hissəni tapa bilsin. Buna təkə ədəbiyyatı yaradıcılıq üsulları ilə deyil, yazıçı intellektinin səviyyəsi əsas rol oynamaqlıdır. Ekonun fikrincə, modernist ədəbiyyat heç də mövcud ədəbi qaydaların əleyhinə getmək demək deyil, modernizm yazıçının təfəkküründən doğulmalıdır. Amma ədəbiyyatın özünə də istehza ilə münasibət mümkündür, çünki çox vaxt ədəbiyyat heç də həmişə oxuyucuya xeyir verə bilmir və müəyyən mənada fikirlərin, ideyaların təkrarına çevrilir. Əsərin poetikası olmalıdır ki, müəllif öz fikirlərini bədii estetik cəhətdən əsaslandırma bilsin. Eko vəziyyətdən çıxış yolunu "Postmodernizm" in poetikasında görür. Məhz avanqardçılar da bundan sonra yuxudan ayıldılar. Onlar çalışdılar ki, özlərini maksimum dərəcədə ifadə etməyi bacarsınlar.

1965-ci ildən bu günə kimi mənim üçün iki fikir tam aydındır. Biri budur ki, süjeti danışılan digər süjetlərin özündə də axtarıb tapmaq olar. Lakin nəql edilən süjetin özü də bir o qədər bəzişdirici olmasın. Odur ki, əsas süjeti danışılan əhvalatın özündə tapmaq lazımdır. Belə ki, nəşə üsyankar, kifayət qədər problem məsələlərdən yazmaq olar və bundan gözəl bir roman alınar. Bu təkə süjetin axtarışı ilə deyil, süjetin zövqlə yazılmasından asılıdır. Bunu postmodernizmin amerikalı nəzəriyyəçiləri yerinə yetirməli idilər. Təəssüf ki, "postmodernizm" terminini nəyə desən aid etmək olar. İndi bu sözü tez-tez işlədirlər. Digər tərəfdən, indi bəziləri bu sözün mənasını keçmişə aparmaq istəyirlər. Əvvəlcə belə dedilər ki, postmodernizm son 20 ildə yazan bəzi yazıçılara uyğun gəlir. Sonra isə bu sözü əsrin əvvəlinə aid etməyə başladılar. Daha sonra keçmiş zamanlara, indi də onu lap qədim zamanlara aparmaqda davam edirlər. Belə getsə, bu cənablar Homerin özünü də postmodernist adlandıracaqlar.

Ümumiyyətlə, mənə görə "postmodernizm" bir təmayüldür, onu hər hansı bir zamana aid etmək düzgün deyil. Postmodernizm mənavi kateqoriyaya aiddir. Yəni fəaliyyət üçün bir vasitə olaraq, incəsənətə can atmaq deməkdir. Demək olar ki, hər bir epoxanın özünün postmodernizmi var. Necə ki, hər bir zamanın manerizmi mövcuddur. Bundan başqa, mənə elə gəlir ki, metotarixi kateqoriya kimi postmodernizm elə manerizmin müasir anlamındadır. Keçmiş dövrün hər hansı bir epoxasını araşdırsaq, nəticədə görürük ki, hər epoxanın böhran dövrü olub. Necə ki, Nitsşe özünün "Yersiz düşüncələr" əsərində göstərir. Keçmiş bizaşört qoyur, bizim ətəyimizdən tutub buraxmaq istəmir, ona lazım olanda şantaj da əl atır. Mən avanqard cərəyanını da metotarixi təzahür kimi qəbul edirəm. Bundan əvvəl avanqardçılar çalışırdılar ki, keçmişdən canını qurtarsınlar. Hər bir avanqardın futurist şüarı beləydi: "Rədd olsun ay işığı!" Bu şüar hər bir avanqardçının tipik proqramı idi. Onlar ayın işığına başqa bir münasib şeylə əvəzləməyi təkidlə tələb edirdilər. Avanqardçılar keçmişə darmadağın edir, təmayül obrazlığı rədd edirlər. "Avinyonlu qızlar" əsəri tipik avanqard ədəbiyyatı yazılıb. Bundan

məsələyə yenidən baxmaq lazımdır. İstehzayla baxmaq lazımdır. Ayıq başla baxmaq lazımdır. Mənə elə gəlir ki, postmodernizm münasibət insana yanaşma kimidir. Elə bil təhsil görmüş xanıma vurulursan. O bilir ki, bu sözləri deyə bilməz: "Mən dəlicəsinə səni sevirəm". Ona görə ki, o bilir bunu Lyala yazıb. Amma burda çıxış yolu da var. O deyə bilər: "Lyala necə deyərdi, mən səni dəlicəsinə sevirəm!" Bununla da yalançı günahsızlığın üstünü örtmək mümkündür. Günahsız olaraq danışığı aparmaq artıq mümkün deyil. Son anda deyəcək ki, vaxt gələcək onu itirdiyi sadələşməyə sevvəcək. Əgər bu oyunu qız başa düşsə, o, həmin an anlayacaq ki, bu ifadələr sevgi elan etmək deməkdir. Beləliklə, onların heç biri özlərini günahkar hesab etməyəcək. Hər ikisi keçmişə qəbul edəcək, çünki onlardan əvvəl də bu ifadələr işlədilib və bunu tam məhv etmək mümkün deyil. Onların hər ikisi şüurlu surətdə və həvəslə bu oyunu oynayacaqlar. Ancaq onlar bir daha məhəbbət haqqında danışmayaçaqlar.

İstehza kvadrat içərisində təkrar edi-

lən. Görün, Coysla nə baş verir. Onun "Portret" əsəri modern ruhunda çəkilmişdir. Baxmayaraq ki, onun "Dublinlilər" əsəri "Portret"dən əvvəl yaranıb, "Ulis" əsəri isə ikisinin sərhədində dayanır. Lakin, "Finnegen sayağı xatirə" artıq postmodernizmdir. Ya da postmodernizmin əvvəlidir. Bu əsərdə o, bundan əvvəl deyilənlərdən imtina etmir. Lakin onlara istehza ilə yanaşır.

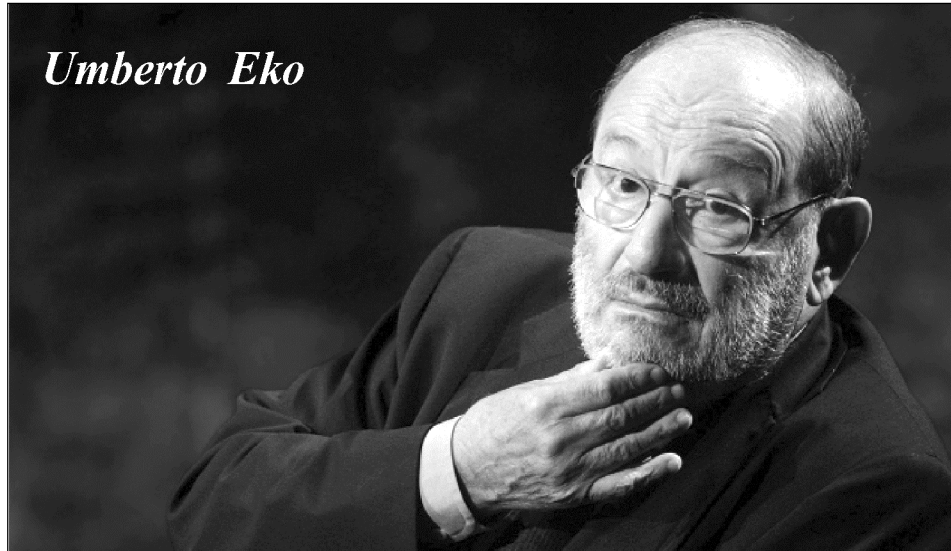
Postmodernizm haqqında hər şey deyilib. 1967-ci ildə Con Bartın "Ədəbiyyatda tükənmə" oçerki kimi yazılar "Kalibano" jurnalının 7-ci sayında bu yaxınlarda dərc edilib. Oçerk Amerika postmodernistlərinə həsr edilib. Əlbəttə, Bart da daxil olmaqla postmodernizm nəzəriyyəçilərinin yarlıqları ilə bütün deyilənlər üst-üstə düşür. Onlar həmin bu yarlıqları yazıçıların və rəssamların boynuna zorla asırlar. Biri postmodernistdir, o biri isə hələ yox. Məni bu istiqamətin nəzəriyyəçisi olanların gəldiyi qonaq maraqlandırır. Onlar öz nəzəri fikirləri ilə bu nəticəyə gəlirlər. Bunun müqabilində mən də deyirəm: "Mənim üçün ideal postmodernist yazıçı keçmişə yamsılamaqla deyil, XX əsrdə yaşayan atalarının və XIX əsrdə yaşayan babalarının dediklərini inkar etməyənlərdir. O, modernizmi qəbul etsə, də ayağını postmodernistlərin boğazına dirəmir... Bəlkə yazıçı bunu arzulamır, diqqəti cəlb etmək istəmir, ya da Ceyms Miçner və İrving Uelsi sevvənləri narahət etmək istəmir. Hələ biz savadsız insanların beyinlərini kirsənlayan kütləvi kommunikasiyadan danışmırıq. Lakin o ümid edir ki, Tomas Mannın dediyi kimi, ilk xristian və incəsənət fanatiklərinin diqqətini kütləvi şəkildə cəlb edəcəyinə ümidini itirmir. İdeal postmodernist roman realizmin və qeyri-realizmin, formalizmin və "süjetizmin", ədəbiyyat ədəbiyyatı üçün də ədəbiyyatı onu oxuyanlar üçündür, elitar ədəbiyyat və kütləvi ədəbiyyat, bütün bunların tənqidindən aşıb keçən əsər postmodernist roman adlanır. Mən burada yaxşı caz əsəri ilə yaxşı klassik musiqinin arasında analogiyanı aparmaq istərdim. Adətən, belə musiqi əsərlərinə ilk dəfə qulaq asanda, bir o qədər də onu başa düşürsən. Lazımdır ki, elə ilk dəfədən təkrar olaraq onu dinləyəsən. Bu eyni dərəcədə mütəxəssislərə və həvəskarlar da aiddir.

Bart 1980-ci ildə yenidən bu mövzuya qayıtdı. Lakin bu dəfə o, "Ədəbiyyatda bütövlük" adlı oçerkinə 1981-ci ildə həmin "Kalibano" jurnalında dərc etdirir. Bəli, Lesli Fidler kimi paradoksal dərəcədə dəyişib geriye qayıtmaq mümkündür. Bu yaxınlarda o, çap edilən "Kölgəli xətt" jurnalında digər amerikalı müəlliflə müsahib olur. Əlbəttə, Fidler ona çağırış edir. O, "Sonuncu mögikan" qotik macərə ədəbiyyatını tərifləməyə başlayır və soruşur: - Bir daha "Tom dayının koması" kimi əsər yaranacaq mı ki, onu mətbəxdə, qonaq və uşaq otaqlarında eyni dərəcədə maraqla oxusunlar? O, Şekspir yaradıcılığını "Küləklə sövrulanlar" kimi əyləncə əsərlərlə eyni səviyyədə tutur. O, bizaşört məşhur tənqidçi kimi məlumdur, bəlkə də onun özü buna o qədər də inanmır. Sadəcə olaraq o, incəsənətlə zövq arasındakı divarı vurub dağıtmaq istəyir. Başa düşür ki, indiki zamanda geniş oxucu kütləsinin diqqətini cəlb etmək üçün avanqard üslubda yazmaq lazımdır.

Tərcümə etdi: **Zakir ABBAS**
əməkdar jurnalist

Postmodernizm, istehza və zövq

Umberto Eko

sonra avanqardçılar obrazları məhv edərək daha irəli gedirlər. O qədər uzaq gedirlər ki, gəlib abstraksiyaya, formasızlığa, ağ və yaxud üstünə cəfəng, eybəcər fiqurlar yaxılmış, ya da yandırılmış kətana dirənilir. Arxitekturalarda bunu divara oxşar xətlərlə, binanın üstünə nəşə yazılmış plitəylə, təmiz görkəmdə paralelopped fiqurlarla təqdim edilir. Ədəbiyyatda isə danışığı dilini eybəcərləşdirməklə, Borrouzanın yolu ilə gedərək, dili kollaj səviyyəsinə endirirlər. Tam sakitlik, ya da ağ səhifə...

Musiqidə isə görünür bir qədər başqa cürdür. Tonallığın, səs qammalarının pozulmuş yığıntılarından ibarət hay-küy, bir qədər də davam etdikdən sonra mütləq sakitliyə keçirlər. Bu mənada Kecin gənciyyəti kimi göstərilə bilər.

Nəhayət, o an gəlib çatır ki, artıq avanqarda (modernizm) getməyə yer qalmayıb. Axı o artıq özünün danışığı tərzini yaradıb. Həmin dildə aydın olmayan mətnlər tələffüz edilir (kimsəyə çatmayan incəsənət). Postmodernizmin modernizmə cavabı bundan ibarətdir ki, o keçmişə qəbul edir: birdən-birə onu məhv etmək istəmir. Çünki belə getsə, biz tam susaraq, lal kimi durub dayanmalıyıq. Bu

lən söz oyunudur. Buna görə də, əgər modernizmdə kimsə bu oyun qaydasını bilmirsə, əlacı budur ki, onu inkar etsin. Amma postmodernizmdə oyun qaydasını bilmədən bütün bunları ciddi qəbul etmək lazım gəlir. Məhz bu, istehzanın xarakterik xüsusiyyətidir. İstehzanı ciddi şəkildə qəbul edən adamı hər vaxt qəbul etmək mümkündür. Düşünürəm ki, Pikassonun, Xuan Qrisin, Brakin kollajları modernizmə aiddir. Buna görə də sadə publika onları qəbul etmir. Lakin Maks Ernstin kollajı - bax, bu postmodernizmdir. Çünki o, rəsmlərini XIX əsrə aid olan qravürə fraqmentlərini üst-üstə yığıb. Bunu bəlkə də, fantastik hekayə kimi də qəbul etmək mümkündür. Elə bil, gördüyün yuxunu danışsın. Bəzən özün də hiss etmərsən ki, sən qravürə haqqında düşünürsən. Bəlkə də sən elə kollajın özündən danışsın. Əgər bu doğrudan da postmodernizmdirsə, onda aydın olur ki, nə üçün Stern və Rableni postmodernizmə aid edirlər. Axı buna qədər Borxes də postmodernizmə aid edilirdi. Görünür, rəssamın özü də bilmədən yaradıcılığında bir-birinin ardınca növbə ilə modernizmin və postmodernizmin elementlərini iş-